



**ACTA HISTRIAE**  
25, 2017, 4



UDK/UDC 94(05)

ISSN 1318-0185



Zgodovinsko društvo za južno Primorsko - Koper  
Società storica del Litorale - Capodistria

**ACTA HISTRIAE**  
**25, 2017, 4**

KOPER 2017

ISSN 1318-0185

UDK/UDC 94(05)

Letnik 25, leto 2017, številka 4

**Odgovorni urednik/  
Direttore responsabile/  
Editor in Chief:**

Darko Darovec

**Uredniški odbor/  
Comitato di redazione/  
Board of Editors:**

Gorazd Bajc, Furio Bianco (IT), Flavij Bonin, Dragica Čeč, Lovorka Čoralić (HR), Darko Darovec, Marco Fincardi (IT), Darko Friš, Aleksej Kalc, Borut Klabjan, John Martin (USA), Robert Matijašić (HR), Darja Mihelič, Edward Muir (USA), Egon Pelikan, Luciano Pezzolo (IT), Jože Pirjevec, Claudio Povoło (IT), Marijan Premović (MNE), Vida Rožac Darovec, Andrej Studen, Marta Verginella, Salvator Žitko

**Urednika/Redattori/  
Editors:**

Gorazd Bajc, Urška Lampe

**Prevodi/Traduzioni/  
Translations:**

Urška Lampe (slo.), Gorazd Bajc (it.)

**Lektorji/Supervisione/  
Language Editor:**

Urška Lampe (angl., slo.), Gorazd Bajc (it.)

**Stavek/Composizione/  
Typesetting:**

Grafis trade d.o.o.

**Izdajatelj/Editore/  
Published by:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko / Società storica del Litorale®

**Sedež/Sede/Address:**

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, SI-6000  
Koper-Capodistria, Garibaldijeva 18 / Via Garibaldi 18  
e-mail: actahistriae@gmail.com; www.zdjp.si

**Tisk/Stampa/Print:**

Grafis trade d.o.o.

**Naklada/Tiratura/Copies:**

300 izvodov/copie/copies

**Finančna podpora/  
Supporto finanziario/  
Financially supported by:**

Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije / Slovenian Research Agency, Mestna občina Koper, Luka Koper d.d.

**Slika na naslovnici/  
Foto di copertina/  
Picture on the cover:**

*Podlaga sliki: Nemška vojaka in osel s protiplinskimi maskami med prvo svetovno vojno, 1915 / Sfondo dell'immagine: Soldati tedeschi e asino indossano maschere antigas durante la Prima guerra mondiale, 1915 / Background of the image: German Soldiers and donkey wearing gas masks during World War I, 1915 (Universal History Archive/UGC via Getty Images. <https://timeline.com/world-war-gas-masks-b4caaf280c03>).*

Redakcija te številke je bila zaključena 15. decembra 2017.

Revija Acta Histriae je vključena v naslednje podatkovne baze / Gli articoli pubblicati in questa rivista sono inclusi nei seguenti indici di citazione / Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in: Thomson Reuters: Social Sciences Citation Index (SSCI), Social Scisearch, Arts and Humanities Citation Index (A&HCI), Journal Citation Reports / Social Sciences Edition (USA); IBZ, Internationale Bibliographie der Zeitschriftenliteratur (GER); International Bibliography of the Social Sciences (IBSS) (UK); Referativnyi Zhurnal Viniti (RUS); European Reference Index for the Humanities and Social Sciences (ERIH PLUS); Elsevier B. V.: SCOPUS (NL)

Vsi članki so v barvni verziji prosto dostopni na spletni strani: <http://www.zdjp.si>.  
All articles are freely available in color via website <http://www.zdjp.si>.

VSEBINA / INDICE GENERALE / CONTENTS

- Gorazd Bajc:** Dieci mesi che sconvolsero la Venezia Giulia. *Il Memorandum di Londra 1915: questioni storiografiche e dettagli terminologici* ..... 825  
*Ten Months that shook Venezia Giulia. The Memorandum of London 1915: Storiografic Issues and Terminological Details*  
*Deset mesecev, ki so pretresli Julijsko krajino. Londonski memorandum 1915: historiografska vprašanja in terminološke podrobnosti*
- Guido Franzinetti:** The Debates on the Future of Austria-Hungary on the Eve of the First World War ..... 851  
*I dibattiti sul futuro dell’Austria-Ungheria alla vigilia della Prima guerra mondiale*  
*Razprave o prihodnosti Avstro-Ogrske na predvečer prve svetovne vojne*
- Matjaž Bizjak:** Vojni načrti Kraljevine Italije proti Avstro-Ogrski do vstopa v prvo svetovno vojno ..... 863  
*I piani di guerra del Regno d’Italia contro l’Austria-Angheria fino all’entrata nella Prima guerra mondiale*  
*Italian War Plans against Austria-Hungary before entry into World War One*
- Danijel Grafenauer:** Centralne sile ter vstop Italije v prvo svetovno vojno: v luči korespondence med avstro-ogrskim in nemškim generalštabom ..... 883  
*Le Potenze centrali e l’entrata dell’Italia nella Prima guerra mondiale: alla luce del carteggio tra lo Stato maggiore austro-ungarico e quello tedesco*  
*Central Powers and the entry of Italy into World War One: in the light of the Correspondence between the Austro-Hungarian and the German Military Headquarters*
- Gregor Antoličič:** Avstro-ogrška vojska v senci vstopa Italije v prvo svetovno vojno ..... 899  
*L’esercito austro-ungarico all’ombra dell’ingresso italiano nella prima guerra mondiale*  
*The Austro-Hungarian Army in the Shadow of the Italy’s entry into the World War One*

- Luciano Monzali:** Una difficile scelta. Il Patto di Londra e la politica estera italiana 1914–1915 ..... 919  
*A difficult Decision. The London Treaty and Italian Foreign Policy 1914–1915*  
*Nelahka izbira. Londonski pakt in italijanska zunanja politika 1914–1915*
- Štefan Čok:** L'Italia e il Patto di Londra 1915 nelle fonti diplomatiche italiane. Alcuni aspetti meno conosciuti ..... 939  
*Italy and the London Pact 1915 in the Italian Diplomatic Sources.*  
*Some less known Aspects*  
*Italija in Londonski pakt 1915 v italijanskih diplomatskih virih.*  
*Nekaj manj poznanih vidikov*
- Rosario Milano:** La questione albanese e l'assetto dell'Adriatico nel Patto di Londra. Alcune riflessioni interpretative ..... 961  
*The Albanian question and the Adriatic Order according to the Treaty of London. Some reflections*  
*Albansko vprašanje in ureditev na Jadranu v okviru Londonskega pakta.*  
*Nekatera interpretativna razmišljanja*
- Andrej Rahten:** Slovenska politika od sarajevskega atentata do vstopa Italije v vojno ..... 977  
*La politica slovena dall'assassinio di Sarajevo all'ingresso in guerra dell'Italia*  
*Slovene Politics from the Sarajevo Assassination to the Italian entry into War*
- Gorazd Bajc:** Quel "peccato originale" della diplomazia segreta. Il Memorandum di Londra 1915 e i britannici ..... 993  
*The "Original Sin" of the Secret Diplomacy. The Memorandum of London 1915 and the British*  
*"Izvirni greh" tajne diplomacije. Britanci in Londonski memorandum 1915*
- Renato Podbersič:** Cerkev na Primorskem in Londonski pakt 1915 ..... 1015  
*La Chiesa nel Litorale austriaco e il Patto di Londra 1915*  
*The Catholic Church in Primorska Region and the Treaty of London 1915*
- Vojislav Pavlović:** The Treaty of London and the creation of Yugoslavia ..... 1029  
*Il Patto di Londra e la creazione della Jugoslavia*  
*Londonski pakt in ustanovitev Jugoslavije*
- Aleksandra Gačić:** Slovenci v Jugoslovanskem odboru in Londonski memorandum ..... 1051  
*Gli sloveni nel Comitato jugoslavo e il Memorandum di Londra*  
*Slovenes in the Yugoslav Committee and the London Memorandum*

<b>Jan Hálek, Boris Mosković:</b> “The Milada Paulová’s Syndrome” – The Life’s Work of the Czech Scholar and its Influence on the Historiography in the Socialist Yugoslavia .....	1071
<i>“La sindrome di Milada Paulová” – l’opera principale della studiosa ceca e la sua influenza sulla storiografia nella Jugoslavia Socialista “Sindrom Milada Paulová” – življenski opus češke znanstvenice in njegov vpliv na zgodovinopisje v socialistični Jugoslaviji</i>	
Navodila avtorjem .....	1093
<i>Istruzioni per gli autori</i> .....	1096
<i>Instructions to authors</i> .....	1100

VOJNI NAČRTI KRALJEVINE ITALIJE PROTI AVSTRO-OGRSKI  
DO VSTOPA V PRVO SVETOVNO VOJNO*Matjaž BIZJAK*NATO Military Liaison Office Belgrade, Birčaninova 5, 11000 Beograd, Srbija  
e-mail: bizjakm@mlo-belgrade.nato.int

## IZVLEČEK

*Članek obravnava najpomembnejše italijanske vojne načrte proti Avstro-Ogrski v obdobju od 1886 do 1915. Do leta 1914 je bilo navkljub političnemu zavezništvu med državama pripravljenih več vojnih načrtov, ki pa so bili vsi po vrsti izrazito defenzivni in so načrtovali glavno obrambno linijo na reki Piavi (Piave). Ob začetku svetovnega spopada v letu 1914 in z novo evropsko politično-vojaško situacijo so ti načrti postali bolj napadalni in umeščeni v delovanje širše koalicije. Londonski sporazum iz aprila 1915 je nastal brez vedenja italijanske generalitete, je pa s svojo vsebino zelo vplival na vojno načrtovanje in tudi bojno delovanje v maju 1915. Na podlagi analize neobjavljenih ter objavljenih primarnih arhivskih virov in najbolj relevantnih študij avtor podaja širši oris vojnih načrtov in jih poskuša ovrednotiti tudi z vojaškega stališča.*

*Ključne besede: Italija, Avstro-Ogrska, vojni načrti, prva svetovna vojna, Luigi Cadorna, Soška fronta*

I PIANI DI GUERRA DEL REGNO D'ITALIA CONTRO L'AUSTRIA-  
UNGHERIA FINO ALL'ENTRATA NELLA PRIMA GUERRA MONDIALE

## SINTESI

*L'articolo presenta i più importanti piani di guerra italiani contro l'Austria-Ungheria nel periodo dal 1886 al 1915. Fino al 1914, nonostante i due Paesi fossero stati nella stessa alleanza politica, furono preparati vari piani di guerra contro la Duplice monarchia. Si trattava innanzitutto di piani difensivi che prevedevano come linea principale il fiume Piave. Con la nuova situazione politico-militare all'inizio della guerra mondiale nel 1914 tali piani divennero più aggressivi e posizionati nell'ottica di alleanze più ampie. Nonostante il Patto di Londra dell'aprile 1915 venisse concluso all'insaputa dei vertici militari italiani, esso aveva influito molto sulla pianificazione e sulla condotta delle operazioni belliche del maggio 1915. Con l'analisi dei documenti d'archivio e di quelli già pubblicati, oltre che dei testi più importanti, l'autore presenta le linee principali dei piani di guerra tentando anche di valutarli da un punto di vista militare.*

*Parole chiave: Italia, Austria-Ungheria, piani di guerra, Prima guerra mondiale, Luigi Cadorna, fronte sull'Isonzo*

## UVOD

Precej je bilo že napisanega o vstopu Kraljevine Italije (oziroma Italije) v prvo svetovno vojno in začetnem bojnem delovanju proti Avstro-Ogrski, manj objav pa je bilo glede italijanskih vojnih načrtov pred prvo svetovno vojno, ki so bili pripravljani za primer vojne s severno sosedo. Prav predhodno vojno načrtovanje je leta 1915 v določenih elementih vplivalo na začetno bojno nastopanje celotne italijanske vojske proti avstro-ogrskem ozemlju, določene vplive tega načrtovanja pa je mogoče slediti vse do leta 1917, vključno z zaustavitvijo 12. soške ofenzive na predhodno utrjeni obrambni črti na reki Piavi (Piave).

Na podlagi analize primarnih virov, ki jih hranijo arhivi v Rimu, ter v primerjavi z najbolj relevantnimi objavljenimi dokumenti ter tovrstnimi študijami, bo v članku predstavljen širši oris najpomembnejših italijanskih vojnih načrtov. Avtor jih bo poskušal ovrednotiti tudi z vojaškega stališča.

## VOJNA LETA 1866

Ko govorimo o vojnem načrtovanju Italije je potrebno na kratko z vojaškega stališča oceniti tudi zadnji vojaški spopad med Italijo in Avstrijo pred letom 1915, do katerega je prišlo leta 1866. Ta vojna se je za Italijo politično in teritorialno gledano končala uspešno, na vojaškem polju pa se je zaključila s popolnim porazom. Italijanska vojska<sup>1</sup> je v vojno šla nepripravljena, brez predhodno izdelanega vojnega načrta in predvsem brez enotnega vodenja. Formalno je bil vrhovni poveljnik kralj, ker pa ni bilo enotnosti med obema vodilnima generaloma, je kralj italijansko vojsko dobesedno razdelil med dva generala: Alfonso la Marmora in Enrico Cialdini, ki sta vojno začela neodvisno drug od drugega, brez komunikacije, brez skupnega načrta in sta bila takorekoč drug drugemu večji nasprotnik kot pa avstrijska vojska (Bizjak, 2006). Posledica je bila, če uporabimo naziv generala Alberta Pollia v predgovoru njegove taktične študije o bitki pri Custozi, »najhujši poraz« (Pollio, 1903, 4) glavnega dela italijanske vojske pod poveljstvom generala La Marmore pri Custozi (se pravi 24. junija 1866). Poraz ni bil odločen, saj je pruska vojska na Češkem pri Kraljevem Gradcu (Hradec Králové) porazila avstrijsko pod vodstvom neodločnega generala Ludvika Benedeka (Bizjak, 2007) in Italija je navkljub vojaškemu porazu za pogajalsko mizo dobila Benečijo (oziroma Beneško Slovenijo).

Italijanska stran ni naredila analize svojih napak, ki so izhajale iz tega vojaškega poraza, vojna se je namreč končala z zmago in v takratni, niti poznejši italijanski družbi, še manj pa v vojaških strukturah, ni bilo mesta za kritične analize. Neformalne razprave so potekale na nižjih nivojih, še zmeraj pa je bila največja pomanjkljivost zagotovitev strateškega enotnega poveljevanja v miru in v vojni. Sicer je bil prav pod vodstvom generala Cialdinija leta 1873 oblikovan generalštab, ki pa je to bil samo po imenu, saj je bilo s kraljevim dekretom približno 130 italijanskih generalov formalno združeno v

---

1 Italijanske oborožene sile so se delile na dve zvrsti; kopensko vojsko in vojno mornarico. Ko govorimo o vojski mislimo na kopensko vojsko.



generalštab. Tudi Cialdini, ki je bil postavljen za načelnika »tega« generalštaba, ki ni bil niti približno podoben takratnemu splošnemu vzoru, tj. pruskemu oziroma nemškemu generalštabu, je imel zelo omejene kompetence odločanja (Wawro, 1996, 285). To je posledično pomenilo veliko brezkončnih razprav na najvišjih vojaških nivojih in malo odločitev ter konkretnih rezultatov na terenu.

## OBLIKOVANJE GENERALŠTABA KOPENSKE VOJSKE

V italijanski vojski je prišlo do preloma šele 16 let po porazu pri Custozi, ko je bila 11. novembra 1882<sup>2</sup> (Stefani, 1984, 310; Bovio, 2010, 122) vzpostavljena dolžnost načelnika generalštaba kopenske vojske, mesec dni kasneje pa so bile s kraljevskim dekretom tej funkciji določene tudi kompetence v miru in v vojni. Načelnik generalštaba kopenske vojske je bil sicer v miru podrejen vojnemu ministru, vendar je po kraljevem dekretu ob ostalem moral pripraviti tudi vojne načrte, predloge vojne strukture vojske, izhodišča za izvedbo mobilizacije in koncentracije vojske na ogroženi meji. Že okoli leta 1900 je funkcija načelnika generalštaba kopenske vojske dejansko prevladovala nad vojnim ministrom in generaliteta ni dovolila vtikanja politike v vojaška vprašanja (Minniti, 1984, 191–192; Keegan, 1999, 227). Ta samostojnost je najbolj razvidna v primeru generala Luigija Cadorne, ki je pozneje bojevanje na Soči vodil popolnoma samostojno. Poleg tega je moral načelnik generalštaba kopenske vojske vojaško urediti državno ozemlje za obrambo, s poudarkom na mejnih fortifikacijah. Vrhovni poveljnik vojske v vojni bi bil sicer še zmeraj general po kraljevi izbiri, vendar je to postala bolj kraljeva nominalna pravica. Dejansko bi v vojni vojsko vodil načelnik generalštaba kopenske vojske, ki je v italijanski vojski užival zelo velik ugled in imel je absolutno avtoriteto (De Bono, 1931, 95).

Funkcijo načelnika generalštaba kopenske vojske je leta 1882 prvi zasedel general Enrico Cosenz in jo je opravljal do leta 1893. Leto 1882 je bilo za Italijo pomembno, saj je tega leta pristopila k t. i. Trozvezi, ki sta jo ob njej sestavljali še Nemčija in Avstro-Ogrska. Šele šest let kasneje je ta politični akt dobil tudi vojaško nadaljevanje, ko je bila v Berlinu, na italijansko pobudo, podpisana vojaška konvencija med Nemčijo in Italijo o sodelovanju. Avstro-Ogrska v to konvencijo ni bila vključena (Cappellano, 2010, 217). Glede na to konvencijo, ki je bila tajna, naj bi Italija čez avstro-ogrsko ozemlje napotila 5–6 pehotnih armadnih zborov in 2–3 divizije konjenice v pomoč nemški vojski na fronto proti Franciji. Po začetnih italijanskih vojaških ocenah bi Avstro-Ogrska ta prehod dovolila zgolj v primeru vojne s Francijo in Rusijo, ne pa tudi v primeru vojne samo s Francijo (Biagini, Reichel, 1991, 49; Gabriele, 2005, 136), pozneje so se te ocene deloma spremenile.

S tega politično-vojaškega stališča je bila priprava vojnih načrtov proti Avstro-Ogrski nepotrebna, po drugi strani pa Italija z njo ni sklenila vojaške konvencije in nekateri italijanski raziskovalci dokaj upravičeno trdijo, da je pristop Italije k Trozvezi predstavljal njeno vojaško zaščito in politično garancijo tako proti Franciji, kot tudi proti Avstro-Ogrski (Minniti, 1984, 187).

2 Pojavljajo se različni datumi vzpostavitve te dolžnosti.

## GEOSTRATEŠKI POLOŽAJ ITALIJE

Sam geostrateški položaj Italije proti Avstro-Ogrski je bil zelo težaven (Ministero della Guerra, 1929b, 4) in ni nudil dobrih izhodišč za obrambna ali pa napadalna bojna delovanja (Hart, 1930, 135). Po vojni leta 1866 je bila Italiji priključena Benečija, ki je predstavljala italijansko izboklino v avstro-ogrsko ozemlje in je bila povsem brez vojaških fortifikacij, kot tudi brez razvite železniške mreže. Poleg tega je Benečija zelo odprta, relativno enostavno prehodna in edine ovire predstavljajo vodni tokovi, ki dejansko križajo celotno beneško ravnico. S strateškega stališča je na italijanski bojni razpored največji vpliv imela Tirolska iz katere bi močna in hitra ofenziva odrezala Benečijo in prišla za hrbet preveč naprej postavljenim italijanskim silam. Sama meja od Jadranskega morja pa do Švice je potekala v obliki črke S in najkrajša razdalja od avstro-ogrskega ozemlja do Jadranskega morja je znašala zgolj 65 km (Tezze-Mestre) (Segato, 1935, 88–89).

Tega se je zavedala italijanska generaliteta, kot tudi avstrijski vojni načrtovalci, predvsem general Conrad von Hötzendorf, ki je pozneje v času prve svetovne vojne stalno prioritiziral avstro-ogrsko ofenzivo s področja Tirolske. S tega stališča imata Hötzendorfova »Kazenska ekspedicija« (Strafe-expedition) leta 1916 in povojno vztrajanje Italije na meji na Brennerju nedvomno svoj vojaško-strateški smisel. Z geostrateškega stališča sta bili edini primerni naravni oviri na katerih bi italijanska vojska lahko »naslonila« svojo obrambo, dejansko zgolj reki Tilment in Piavi. Tilment je bil z vojaškega stališča preblizu takratne državne meje in obramba na tej reki zaradi počasnosti mobilizacije Italiji ni dajala dovolj časa za ustrezno pripravo bojnih delovanj, poleg tega bi bile lahko obrambne pozicije ob tej reki hitro ogrožene s severnega boka. Piava pa je bila v strateškem smislu malce preveč oddaljena od meje, vendar bolje zavarovana pred morebitnim udarcem v bok in je nudila dovolj časa za pripravo italijanske obrambe. Po drugi strani so bile obstoječe meje zelo neprimerne tudi za izvedbo morebitne ofenzive. Sam Cadorna je mejo z Avstro-Ogrsko v strateško-vojaškem smislu delil na tri operativna območja (Cadorna, 1921, 85).

Večji del obmejnih področij je potekal po visokih gorskih predelih (Keegan, 1999, 226), vse strateške dominantne geografske točke in prehodi pa so bili del avstro-ogrskega ozemlja. Scipio Slataper je v svojem propagandnem pamfletu iz leta 1915 to avstro-ogrsko vojaško prednost poimenoval »čudovita avstrijska pozicija proti nam« (Slataper, 2009, 20) – definicija, ki bi nedvomno ustrezala tudi dejanski vojaški realnosti.

## VOJNI NAČRTI GENERALA ENRICA COSENZA

General Cosenz je skladno z novimi političnimi usmeritvami (Trozveza) pripravil vojni načrt delovanja proti Franciji, junija 1886 pa je bil pripravljen tudi defenzivni vojni načrt delovanja v primeru napada Avstro-Ogrske.<sup>3</sup> Strateški koncept je predvidel defenzivo na obeh potencialnih vojskovališčih, tako proti Tirolski, kot tudi v Benečiji, po uspešno zaustavljenem napadu nasprotnika pa je bila predvidena izvedba protiofenzive. Italijanski načrtovalci so imeli največjo težavo pri določitvi linije, na kateri bi izvajali

3 AUSSME, F-4, busta (b.) 35, Studio del generale Cosenz, 1885.

odločno obrambo in pripravili pogoje za morebitno protiofenzivo. Italijanska ocena je predvidevala, da bi Avstro-Ogrska zaključila svojo mobilizacijo do dva dni pred Italijo, kar bi jo dalo v določeno časovno prednost, posledično je ta linija morala biti toliko oddaljena od meje, da bi bila ta časovna prednost izničena. Linija je morala poleg tega zagotavljati tudi:

- relativno varnost pred morebitnim nenadnim napadom v bok italijanskega razporeda s področja Tirolske,
- varno izvedbo mobilizacije in koncentracije italijanske vojske in
- onemogočanje nenadnih napadov mobilne avstro-ogrske konjenice in predstražnih pehotnih oddelkov.

Kot glavna obrambna linija je bila izbrana reka Piava, ki je od vseh rečnih ovir imela bolj ali manj skozi različna letna obdobja relativno velik rečni tok, od državne meje pa je bila toliko oddaljena, da so bila nenadna avstro-ogrska presenečenja težko izvedljiva (Viganò, 1920, 79). Poleg tega je iz centralne Italije proti Piavi obstajala dokaj razvejana cestna mreža, kar bi omogočilo hitro izvedbo koncentracije in morebiten premik rezerv (Ministero della Guerra, 1929b, 5). Še zmeraj pa je bilo potrebno varovati ranljiv severni bok italijanskega razporeda pred napadom s Tirolske.

General Cosenz je v tem prvem italijanskem vojnem načrtu proti Avstro-Ogrski opredelil dva scenarija.<sup>4</sup> Prvi scenariji je predvideval, da je Italija sama proti Avstro-Ogrski, v tem primeru je bila italijanska vojska razdeljena na tri skupine. Najmočnejši del v moči osmih armadnih zborov (dve armadi), bi zasedel linijo reke Piave s tem da bi bila dva armadna zbora razmeščena med rekama Adižo in Padom in bi zelo verjetno predstavljala operativno rezervo glavnih sil. Ena armada s štirimi armadnimi zbori bi varovala severni bok glavnega dela razporeda proti Tirolski, ena armada s tremi armadnimi zbori pa bi predstavljala strateško rezervo (Ministero della Guerra, 1929c, 1). Vsa kopenska vojska bi bila usmerjena proti Avstro-Ogrski, samo ena divizija bi ostala razporejena na Siciliji. Oblikovana bi bila tudi posebna bojna skupina sestavljena iz ene pehotne divizije, dveh polkov bersaljerjev in dveh okrepljenih konjeniških divizij (Corpo d'osservazione). Ta skupina bi imela z razporeditvijo nekje med Coneglianom in Vidmom nalogo upočasniti prodiranje nasprotnika, potem pa bi bila umeščena v glavni del bojnega razporeda na reki Piavi. Pri tem scenariju je tudi obstoječa železniška mreža, vsaj na glavnem bojišču (Ruffo, 1998, 49), podpirala delovanje italijanske vojske, kar je bil dodaten faktor, ki je vplival na postavitve obrambne linije na Piavo. Načrt je predvideval tudi najbolj skrajno varianto, umik z obrambne črte na Piavi, na novo obrambno črto na reki Adiži (Ruffo, 1998, 59).

Bolj pomembna je bila druga varianta tega vojnega načrta, kjer je bilo predvideno, da bi bila Italija del neke širše koalicije proti dvojni monarhiji. Cosenz je predvideval, da bo večina avstro-ogrske vojske razporejena na drugi fronti in bo italijansko bojišče za Avstro-Ogrsko sekundarnega pomena. Skoraj zagotovo je bil strateški koncept tega delovanja povzet glede na izkušnje iz vojne leta 1866. V tej vojni je bilo italijansko vojskovališče

4 AUSSME, F-4, b. 35, Studio del generale Cosenz, 1885; b. 11, Studio circa la difensiva e l'offensiva Nord-Est.

resnično drugotnega pomena in čeprav so avstrijske sile v njegovem okviru zmagovale, se je usoda vojne odločala daleč proč na Češkem. Zelo verjetno je bilo strateško razmišljanje generala Cosenza podobno in po njemu bi italijanska vojska, zaradi številčne premoči, takoj na začetku vojne prešla v ofenzivo. Cilj te ofenzive bi bil Dunaj, vendar bi morala italijanska vojska istočasno zasesti tudi Tirolsko, ker bi na tak način onemogočila zelo verjetno avstro-ogrsko protiofenzivo proti padski nižini. Že takrat je italijanski načrt predvideval, da bo glavna avstro-ogrska linija odpora na reki Soči, posledično bi kar tri italijanske armade delovale proti tej obrambni črti. Četrta armada bi delovala na skrajnem južnem krilu in bi zasedla Trst ter preko Gorice in Krasa napredovala proti Ljubljani in Lipnici. Prva armada bi preko Vidma zasedla Kobarid, en njen del bi zasedel zgornjo Soško dolino in prodiral proti Trbižu, drugi del pa bi napredoval preko Tolmina proti Kranju, kjer bi se ta del zopet razdelil na dve napadalni koloni. Prva kolona bi preko Zgornje savske doline napredovala proti Trbižu, druga pa bi nadaljevala prodiranje proti Lipnici. Druga armada bi delovala z eno napadalno kolono preko Tablje (Pontebbe) proti Trbižu, z drugo pa po dolini reke Zilje proti Beljaku, kjer bi se združili z nekaterimi drugimi kolonami in od koder bi skupaj napredovale proti Celovcu in Judenburgu, oziroma preko Velikovca proti Dunaju. Tretja armada je imela nalogo zasesti Tirolsko s poudarkom na Bocnu (Bolzano) in Trentu in bi s tem zavarovala severni bok glavnine napadajoče italijanske vojske. To je bil do leta 1915 edini italijanski vojni načrt, ki je opredeljeval vojaško delovanje Italije v okviru neke širše sicer nedoločene vojaške koalicije proti Avstro-Ogrski. Iz ohranjenega načrta ni razvidno na kakšno koalicijo je Cosenz računal. Cosenz je prvi načrt dopolnil že leta 1889, razpored obrambnih sil je ostal isti, le posebna bojna skupina je bila nadomeščena s tremi konjeniški- mi divizijami, ki bi bile razmeščene na vzhodni obali Tilmenta, na vzhodni obali Piave pa bi bilo razmeščeno kar 6 pehotnih divizij, vendar bližje Piavi kot Tilmentu. Tudi armada iz strateške rezerve je bila postavljena bližje Piavi (Ministero della Guerra, 1929c, 2).

#### VOJNI NAČRTI PO COSENZU DO LETA 1914

Leta 1904 je bil pripravljen nov načrt začetne koncentracije italijanske vojske proti avstro-ogrski vojski, sama skupna moč italijanske vojske je bila povečana za 5 diviziji (35 diviziji skupaj), okrepljena je bila tudi konjenica. Načrt je bil spremenjen zgolj v kontekstu bojnega predpolja, saj naj bi bili med Piavo in Tilmentom (vendar bližje Piavi) deloma razporejeni trije armadni zbor (7 divizij), ki bi jih na vzhodni strani Tilmenta še naprej varovale tri konjeniške divizije. Predvideno je bilo, da bi bili mobilizacija in koncentracija italijanske vojske zaključeni v 26 dneh (Ministero della Guerra, 1929b, 6). V tem času je bila intenzivirana tudi gradnja utrd in ostalih utrjenih objektov v Benečiji, kot tudi gradnja železniških tirov, res pa je, da je vse do leta 1908 utrjevanje vzhodne meje zaostajalo (Stefani, 1984, 311).

Poseben poudarek je bil dan tudi na poveljniška izvidovanja, vojaško-geografske študije in štabne vaje tako strateškega kot tudi operativnega nivoja.<sup>5</sup> Leta 1906 je bil

5 Večina teh poročilo in študij, od katerih se mnoge dotikajo tudi slovenskega območja, se nahajajo v AUSSME, v arhivskih fondih E-1, G-28, in F-4.

izdan novi vojni načrt, bistvena njegova novost je bila skrajšanje časa mobilizacije in koncentracije za en dan (skupaj 25 dni).<sup>6</sup> Oba vojna načrta načelnika generalštaba kopenske vojske generala Tancredija Salette, nista bistveno spremenila začetne italijanske razporeditve sil.

Leta 1908 je bil za načelnika generalštaba kopenske vojske imenovan general Pollio. Pri tem imenovanju je zanimivo, da je bil general Cadorna po vojaškem stažu starejši od Pollia in so mnogi pričakovali njegovo imenovanje za prvega vojaka Italije, vendar se je politika odločila drugače. Razlogi še danes niso povsem znani, zelo verjetno je bil za politiko preveč avtokraten (Luraghi, 1985). Cadorna je svoje razočaranje izrazil v privatnih pismih (Cadorna, 1967, 86–93). Pollio je veljal za vnetega in odkritega zagovornika Trozveze in zaupal mu je celo do Italijanov zelo zadržan in kritičen general Hötendorf (Whittam, 1977, 179; Sondhaus, 2006, 163). Navkljub temu je že leto po postavitvi na to mesto pripravil novi vojni načrt proti Avstro-Ogrski, ki ga je leta 1913 dopolnil z bolj »ofenzivno« različico.

Do leta 1909 je Italija iz centralnega dela države pa do področja koncentracije kopenske vojske (Piave) precej izboljšala železniško mrežo. Zgrajeno je bilo več dvojnih železniških tirov, železniške povezave so bile izboljšane tudi na področju Benečije. Vse to je omogočilo skrajšanje izvedbe mobilizacije in koncentracije italijanske vojske s 25 na 23 dni (Ruffo, 1998, 134), število železniških transportov pa se je povečalo na 3293, kar je šlo na račun povečane strukture vojske. Precej dela je bilo narejenega tudi na utrjevanju državne meje, še bolj pa na utrjevanju glavne obrambne črte na Piavi in prednje obrambne črte na Tilmentu (Ruffo, 1998, 117–118).

Vojni načrt iz leta 1909 je bil, navkljub vsem tem izboljšavam, v primerjavi z načrtom iz leta 1906 bolj defenzivno naravnani. Mejo proti Tirolski bi branili dve armadi s skupaj 12 divizijami, glavno fronto na Piavi bi zasedali dve armadi s skupaj 14 divizijami. Dva armadna zbora s šestimi divizijami sta bila dana v strateško rezervo in bi se glede na načrt nahajala med Padovo in Rovigom. Ob tem bi se dve diviziji nahajali na Siciliji in ena v Laciju. Vse tri konjeniške divizije so v začetni razmestitvi ostale razporejene na vzhodni strani Tilmenta. Glede na ohranjene grafične dispozicije tega načrta, bi se na vzhodni strani Piave nahajalo samo 6 divizij, v primerjavi s sedmimi iz leta 1904, pa še te bi bile razmeščene zelo blizu glavne obrambne črte na Piavi (Ministero della Guerra, 1929c, 4).

Glede na operativni koncept delovanja bi vse štiri armade razporejene na Piavi oziroma proti Tirolski izvajale defenzivo. Vse tri konjeniške divizije bi v fazi nasprotnikove koncentracije izvajale tudi nenadne napade na sovražnika, s ciljem njegovega vznemirjanja (Ruffo, 1998, 137).<sup>7</sup> V italijanskem načrtu je bilo kot območje koncentracije avstro-ogrskih sil določeno področje Gorica – Krmin – Gradiška – Tržič – Červinjan. Zanimivo je tudi, da bi italijanske alpinske enote izvajale manjše napade v dolini Nadiže, vendar so vse te ofenzivne akcije imele izključen namen upočasniti avstro-ogrsko koncentracijo in razpršiti njihove sile, čeprav sta bila v pisnem delu italijanskega načrta omenjena tudi

6 AUSSME, F-4, b. 68, Relazione intorno al progetto di mobilitazione e radunata verso la frontiera Nord-Est, 1906.

7 AUSSME, F-4, b. 11, Verbali delle riunioni dei comandanti designati di armata, 1911.

napad proti Kobaridu in okupacija določenih dominantnih lokaciji na avstro-ogrskem ozemlju. Vse nadaljnje aktivnosti bi bile prilagojene dejanski strateški situaciji in načrt ni bil nadalje razdelan.

Julija 1913 je bil izdan novi vojni načrt, v katerem je bil celoten bojni razpored po dobrih 25 letih izrazite defenzive malce bolj ofenzivno naravnani in pomaknjen bližje državnih meji (Minniti, 2003). Oblikovan je bil tudi nov bojni element imenovan »Enota za nadzor severne državne meje«,<sup>8</sup> kamor so spadale predvsem alpinske in bersaljerске enote, tj. »mobilne« enote. Ta vojni načrt je dajal poseben poudarek na sile pred glavno obrambno črto, ki je še zmeraj ostala na reki Piavi in s tem na elastični konceptu obrambe, namesto klasične statične obrambe, kot je bila predvidena v predhodnih načrtih. V tem bojnem predpolju je bila predvidena razmestitev kar osmih pehotnih divizij in vseh treh konjeniških divizij. Vse tri konjeniške in dve pehotni divizije bi se nahajale celo vzhodno od Tilmenta, tri kar v okolici Vidma (Ministero della Guerra, 1929c, 5), kar pomeni zelo blizu same državne meje in s tem tudi v bližini koncentrirane glavnine avstro-ogrske vojske. Prav tako se je predvideno koncentracijsko mesto V. armadnega zbora iz Belluna (1909) premaknilo v Pieve di Cadore, kar je precej severneje in bolj izpostavljeno za morebiten nasprotnikov udarec v bok tega armadnega zbora. Po drugi strani pa je ta tvegana razporeditev z operativnega stališča tudi razumljiva, saj je bilo potrebno zagotoviti tudi varovanje »enot za nadzor meje« in njihov morebitni izmik.

Predvideno je bilo celo, da bi celoten VI. armadni zbor in 7. divizija IV. armadnega zbora izvajala začetno koncentracijo kar na Tilmentu. To je bilo nedvomno še bolj varnostno vprašljivo, ker bi te enote lahko bile prisiljene v boj, še preden bi dokončale svojo popolnitev in dosegle polno bojno pripravljenost. Zelo verjetno je general Pollio »eksperimentiral« in želel s to aktivno obrambo v predpolju in na sami meji, glavno črto italijanske obrambe oblikovati na Tilmentu, vendar to v pisnih inštrukcijah načrta ni bilo nikjer omenjeno, so pa to linijo začeli intenzivno utrjevati (Viganò, 1920, 87–95) in v načrtih je bila opredeljena kot prva obrambna linija.

Čas izvedbe mobilizacije italijanske vojske je ostal nespremenjen in je ostal pri 23 dneh, povečalo pa se je število železniških kompozicij predvidenih z njeno izvedbo (skupaj 4607). Ta aktivna bojna razporeditev italijanske vojske je bila pogojena s kvalitetnim utrjevanjem, ki se je izvajalo na sami državni meji, na Tilmentu in na Piavi, kot tudi z izboljšanim železniškim omrežjem na področju Benečije. Po drugi strani je vojni načrt predvideval tudi aktivne bojne protiukrepe na sami meji in na avstro-ogrskem ozemlju. Predvideno je bilo, da bi enote ob meji izvajale akcije in sabotaže na avstro-ogrskem ozemlju, predvsem naj bi bili cilji teh akcij železniški in cestni viadukti ter predori, kot tudi zasedba določenih dominantnih in strateško pomembnih prelazov. To bi izvajale predvsem alpinske enote, te aktivnosti pa bi načrtovala in vodila poveljstva posameznih armad, ki pa bi bila oblikovana šele ob mobilizaciji. Šele leto kasneje (1910) so bila poveljstva italijanskih armad oblikovana kot stalni elementi (De Chaurand, 1929, 89) in so to načrtovanje v celoti prevzela. Cilj teh »diverzantskih« aktivnosti bi bila na Tirolskem železnica v Pustriški dolini, 3. armada pa bi organizirala tovrstne napade na železniško

8 Corpo di osservazione alla frontiera nord. V italijanski taktiki je bilo »opazovanje« enačeno z nadzorom.

progo med Mostom na Soči in Kanalom ter železniško povezavo med Trstom in Trzičem. Iz načrta ni popolnoma jasno, kako bi se ti napadi izvajali, ob dejstvu, da bi zelo verjetno avstro-ogrška vojaška koncentracija potekala prav na tem območju.

O vojnem načrtu iz leta 1913 so ohranjene predvsem grafične dispozicije, malo je vsebinskih dokumentov. Verjetno je to povezano z načinom dela generala Pollia. Redno je namreč na sestanke vabil vse podrejene poveljnike armad in na njih so se dogovarjali o vseh podrobnostih, ki so izhajale iz vojnih načrtov, niso pa izdelovali zapisnikov teh sestankov. Na tak način so tudi onemogočili, da bi se do teh zelo občutljivih informacij dokopala avstro-ogrška obveščevalna služba (Cappellano, 2014, 98–99).

Poudariti je potrebno, da je Italija v začetku 19. stoletja intenzivno gradila železniško mrežo v Benečiji in utrjevala obrambne linije na Piavi in tudi na Tilmentu, vendar vse do vstopa v vojno italijanska železniška mreža ni imela ustreznih kapacitet za podpiranje ofenzivnih aktivnosti strateškega nivoja (Bovio, 1987).

Vedno več je bilo različnih študij in predlogov, ki so predlagali postavitev začetne in glavne obrambne črte na Tilmentu, vendar ta ideja ni bila umeščena tudi v novo pripravljene vojne načrte. Poleg tega je bila po letu 1910 večina obveščevalne aktivnosti italijanske vojske usmerjena predvsem proti Avstro-Ogrski (Cappellano, 2010, 218). Italijanska stran je dokaj dobro poznala glavne avstro-ogrške vojne načrte proti Italiji in celo predvideno začetno bojno razporeditev. To uspešno obveščevalno dejavnost je mogoče umestiti v obdobje 1911–1913 (Cappellano, 2010, 229–230), informacije pridobljene leta 1913 so bazirale celo na originalnih avstro-ogrskih dokumentih (Cappellano, 2002, 51). Koliko je bil za »odtekanje« teh informaciji kriv polkovnik Alfred Redl, je težko oceniti.

Intenzivna obveščevalna dejavnost se je izvajala tudi v letu 1914, tako so februarja 1914 italijanski obveščevalci pripravili informacijo o avstrijskih silah ob meji z Italijo, s katero je bil seznanjen tudi italijanski kralj.<sup>9</sup> Po začetku vojne pa je mogoče slediti slabše obveščevalne informacije, kar je najbrž šlo na račun izvajanja poostrenih varnostnih in protiobveščevalnih ukrepov avstro-ogrskih varnostnih organov.

## NEMŠKE PREDVOJNE OCENE O VOJAŠKEM ANGAŽIRANJU ITALIJE V MOREBITNEM SVETOVNEM SPOPADU

Že leta 1906 je na osnovi maroške krize nemška obveščevalna služba ocenila, da se lojalnost Italije do Trozveze zmanjšuje. Po tej oceni Italija v morebitni vojni proti Veliki Britaniji ne bi sodelovala. Ocenjen je bil tudi odnos Italije do Avstro-Ogrske, ki naj bi bil slab, vendar v tem smislu obojestranski. Italija naj bi odkrito podpirala iredentistične manifestacije v dvojni monarhiji, njuno rivalstvo na Balkanu naj bi bilo vedno bolj očitno, italijanski tisk je po teh ocenah podpiral vojno proti italijanski vzhodni sosedu, vaje italijanske vojne mornarice pa so bile usmerjene proti Avstro-Ogrski. Italijanski železniški sistem in sistem utrdb glede na nemške ocene nista omogočala izvedbe hitre in nenadne ofenzive proti Avstro-Ogrski in Italija bi posledično morala svojo vojaško

9 ACS, AS0001-0000287, b. 13, fascicolo 4, sottofascicolo 37.2, Elenco delle carte che si trasmettono a S.E. il Primo Aiutante di Campo Generale di S.M. il Re., 9. 2. 1914.

koncentracijo izvajati v notranjosti države, zelo verjetno nekje v višini rek Adiže ali Pada. Že leto kasneje je ista obveščevalna služba v svojem sicer zaupnem poročilu jasno zapisala, da Italija ne bo podprla Trozveze v morebitnem spopadu proti antantnim silam (Zuber, 2011, 73).

To so bile sicer še zmeraj zaupne informacije, ki pa so z nemške strani dobile javno objavo že leta 1911 v pisanju enega glavnih predvojnih t. i. »jastrebov vojne« generala Friedericha von Bernhardija. Ta je v svoji izrazito militaristični razpravi jasno izrazil dvom, da bi Italija vstopila v vojno na strani centralnih sil, če bi bila ta vojna usmerjena proti Franciji ali Veliki Britaniji (Bernhardi, 1914, 153). To tendenco je opaziti tudi v pisanju francoskega polkovnika Arthura Boucherja, saj v svoji javno objavljeni vojaški študiji ni predvideval postavitve večjih francoskih obrambnih sil proti Italiji (Boucher, 1911, 204). Koliko je bila ta objava zgolj ofenzivni ukrep francoske obveščevalne službe je seveda drugo vprašanje, je pa za objavo stala avtoriteta samega avtorja, ki je bil bivši načelnik operativnega oddelka francoskega generalštaba, tj. glavni načrtovalec francoske vojske.

## VOJNO NAČRTOVANJE PO ZAČETKU PRVE SVETOVNE VOJNE

Dva dni po atentatu v Sarajevu, tj. v noči s 30. junija na 1. julij 1914, je zaradi srčnega zastoja umrl general Pollio.<sup>10</sup> Nasledil ga je general Cadorna, ki je bil Trozvezi manj naklonjen, vendar je ob začetku vojne reagiral kot vojak in v okviru trenutno veljavnih političnih in vojaških okvirjev. Dne 11. marca 1914 so bili namreč ažurirani skupni italijansko-nemški vojaški načrti za delovanje, februarja in aprila pa so bili na Dunaju podpisani tudi vojaški dogovori za prevoz italijanskih enot preko avstro-ogrskega ozemlja (Brugioni, 1985).

Holger H. Herwig v svoji študiji poudarja, da je v Rimu konec julija in v začetku avgusta pri odločanju glede vojne vladal pravi kaos (Herwig, 2014, 32). Cadorna je že 29. julija 1914 od vojnega ministrstva zahteval izhodišča za začetek operativnega delovanja skladno z načrti (Faldella, 1978, 14). Tako je zahteval odpoklic vojaških viškov iz Libije, vpoklic vseh oficirjev, proglasitev stanja pripravljenosti za vse vojaške enote, ki so bile predvidene za delovanje na Renu (skupaj z nemško vojsko) ali na francoski meji. Dva dneva pozneje je v istem smislu posredoval posebno spomenico tudi kralju, v kateri je prosil za avtorizacijo, da bi vse vojaške enote, ki niso potrebne v Italiji ali kolonijah, napotili na Ren v pomoč nemški vojski (Cadorna, 1925, 15–23; Whittam, 1979, 280; Gabriele, 2005, 335). Skupaj z vojnim ministrom je Cadorna takoj zahteval tudi proglasitev in izvedbo splošne mobilizacije (Salandra, 1928, 260–265; Ilario, 1995, 426). Odločitev politike da Italija ostane nevtralna, je bila sprejeta na isti dan, tj. 2. avgusta 1914 (DDI, 5/I, 7), kot je kralj odobril Cadornino spomenico za pomoč nemški vojski (Herwig, 2014, 32). Odločitev za nevtralnost je bila javno proglašena dan kasneje (Salandra, 1928, 129; DDI, 5/I, 30) in je Cadorno nedvomno presenetila, saj z njo ni bil predhodno seznanjen

10 Zaradi nenadne smrti največjega zagovornika sodelovanja Italije v okviru Trozveze tik ob začetku vojne, so se ob smrti in tudi po njej pojavljale različne teorije zarot. Glede tega glej več v: D'Angelo, 2009.



(Whittam, 1977, 182; Bovio, 2010, 216). Istega dne naj bi mu predsednik italijanske vlade Antonio Salandra dal dokaj splošne usmeritve za pripravo vojnega načrta proti Avstro-Ogrski (Brignoli, 2012, 11–12; Rocca, 2004, 53; Thompson, 2008, 23), kar sicer Salandra v svojih spomilih ne omenja, obtožuje pa Cadorna, da je reagiral prehitro in ni zahteval političnih usmeritev (Salandra, 1928, 264).

Cadorna je že naslednji dan začel izvajati vojaške priprave za delovanje proti Avstro-Ogrski, kjer so se »kazale« dobre operativne in celo strateške možnosti. Državna meja je bila namreč slabo utrjena in branjena, avstro-ogrski operativna vojska pa je izvajala vojaške operacije velikih razsežnosti na ruski in srbski fronti in bi bila v primeru vstopa Italije v vojno prisiljena na absolutno defenzivo na italijanski meji (Rothenberg, 1976, 188).

Z izjemo precej nedefiniranega vojnega načrta iz leta 1886 so bili do leta 1914 vsi italijanski vojni načrti bolj ali manj izrazito obrambni, tudi vse t. i. protiofenzive so v svojem bistvu imele defenzivno vlogo in bile so zelo nedefinirane. Obstajale pa so ofenzivne strateške študije delovanja proti Avstro-Ogrski in to vse od generala Cosenza naprej, kar potrjujejo tudi spomini enega od glavnih italijanskih vojnih načrtovalcev generala Ettorija Viganò (Viganò, 1920, 122), vendar teh študij ni mogoče enačiti z vojnimi načrti.

Že 21. avgusta je Cadorna izdal smernice za morebitno delovanje proti Avstro-Ogrski.<sup>11</sup> Smernice so upoštevale novo razmerje moči in so izpostavljale začetni koncept delovanja, tj. ofenziva proti področju Gorice in Trsta in defenziva proti Tirolski (Cadorna, 1921, 94; Ministero della Guerra, 1929a, 1–8; Ruffo, 1998, 164–165). Nato je 6. avgusta je Cadorna s soglasjem politike začel tudi premeščanje določenih vojaških enot proti vzhodu, vpoklicana pa sta bila tudi dva vojaška letnika. Med politiki naj bi se že pozno poleti in jeseni 1914 pojavljale ideje o vojni proti Avstro-Ogrski, vendar je prav Cadorna te predloge zavrnil, ker se je zavedal da Italija za izvedbo mobilizacije potrebuje mesec dni, kar bi pomenilo bojno nastopanje v zimskih razmerah, za kar italijanska vojska ni bila pripravljena. Zastopal je mnenje, da je z bojnim delovanjem potrebno začeti najpozneje v začetku septembra (Whittam, 1979, 285), kar pa iz operativnih razlogov v letu 1914 ni bilo več izvedljivo.

## VOJNI NAČRT IZ LETA 1914

Prvega septembra 1914 je Cadorna izdal direktivo za izvedbo mobilizacije in koncentracije enot v primeru ofenzive »čez Sočo«.<sup>12</sup> Direktivo je mogoče opredeliti kot pravi vojni načrt, saj so bili v njej opredeljeni vsi potrebni detajli, ob ostalem tudi napadi oblegovalne artilerije na avstrijske mejne utrdbe in organizacija logistične podpore bojnega delovanja. Zaukazana je bila tudi izdelava študij terena ob meji in preko nje. Kar je potrebno izpostaviti, Cadorna je v tem vojnem načrtu zahteval tudi pripravo morebitnih obrambnih ukrepov če začetna ofenziva ne bi uspela, vendar je mogoče iz načrta začutiti optimizem in gotovost, da je italijanska vojska tako zahtevne naloge sposobna izvesti

11 AUSSME, E-2, b. 122, Memoria riassuntiva circa un'eventuale azione offensiva verso la Monarchia Austro-Ungarica durante l'attuale conflagrazione europea, 21. 8. 1914.

12 AUSSME, E-1, b. 1, Direttive per comandanti d'armata durante il periodo della mobilitazione e radunata nella ipotesi di offensiva oltre Isonzo, 1. 9. 1914.

(Rocca, 2004, 56). Sam Cadorna je bil, kot navajajo njegovi bližnji sodelavci in sodobniki, absoluten zagovornik ofenzive (Bencivenga, 2014, 144), vendar je to bil splošen trend ob začetku prve svetovne vojne.

Za osnovo tega načrta je bil nedvomno vzet že omenjen Cosenzev načrt, vendar v načrtu ali ostali operativni dokumentaciji to ni nikjer navedeno (Brugioni, 1985, 340). Glavni namen je bila izvedba prodora na območju Gorice in Trsta, kjer je bil teren ocenjen kot najprehodnejši. Med Matajurjem in morjem bi tako dejansko nastopale glavne italijanske sile, koncentracija enot bi se namesto na Piavi izvedla na Tilmentu. Oblikovane bi bile posebne sile v moči enega armadnega zbora z imenom »Cona Karnija«, ki bi spadale direktno pod Vrhovno poveljstvo. Cadorna za razliko od Cosenza ni predvideval večje delitve sil in se je odrekel ofenzivi v smeri Tirolske, tam bi se izvajali zgolj določeni taktični ofenzivni ukrepi vendar s ciljem okrepitve strateških defenzivnih poziciji.

Glede na začetno razporeditev sil bi 1. in 4. armada izvajali defenzivo proti Tirolski, s taktičnimi napadi proti Pustriški dolini in določenim pomembnim povezovalnim komunikacijam. Cona Karnija bi v prvi fazi izvajala defenzivo, nato pa prešla v ofenzivo in prodirala preko Bovca in Predila, zasedla Trbiž in nadaljevala bojno nastopanje proti Koroški, vendar bi bilo delovanje podrejeno delovanju glavnih sil. Glavnina sil sestavljena iz 2. in 3. armade pa bi preko Goriškega in Tržaškega napredovala do Save. Ta prodor bi moral biti hiter, obe glavni napadalni armadi bi morali biti zbrani na Tilmentu dan pred zaključkom mobilizacije, ki naj bi se izvajala 23 dni, z reke Soče pa bi morale te enote doseči Ljubljano in Kranj v 45 dneh. Cadorna je poleg tega v tem svojem načrtu velik poudarek dajal na presenečenje in tudi na hitrost izvajanja bojnih operaciji.

Načrt je bil izrazito ofenziven, kar je mogoče sklepati tudi po tem, da ni bila predvidena razporeditev vojaških enot v drugih delih Italije, niti za zaščito ali obrambo švicarske meje, predvsem v smislu da bi centralne sile lahko kršile švicarsko nevtralnost v škodo Italije. Vsa vojaška moč je bila v načrtu koncentrirana proti Avstro-Ogrski. Glede na načrtovan bojni razpored bi 14 divizij izvajalo zaščito severnega boka proti Tirolski, ravno toliko bi nastopalo na glavni smeri, 7 divizij pa bi bilo v strateški rezervi na razpolago vrhovnemu poveljstvu.

General Cosenz je za cilj svojega vojnega načrta iz leta 1886 opredelil Dunaj, vendar je bil ta cilj definiran zelo splošno, saj s sodelavci ni imel jasno določenih morebitnih zavezništev, kot je to bilo mogoče vsaj slutiti leta 1914. Cadornin vojni načrt iz leta 1914 ni opredeljeval morebitnih strateških ciljev, ampak je določal samo bližnje operativno-taktične cilje, ki so bili bolj ali manj v bližini državne meje, omenjena je bila samo reka Sava, ki pa jo je potrebno razumeti kot vmesni cilj, kjer bi zelo verjetno italijanska vojska izvedla konsolidacijo za nadaljevanje ofenzive. Iz nekaterih drugih dokumentov je mogoče sklepati, da je Cadorna na Savi računal na oblikovanje neke skupne fronte z zavezniško srbsko vojsko, ki bi prodrla iz juga. Omenjena sta bila tudi Zagreb in Maribor, kar kaže da Cadorna ni nameraval podobno kot Cosenz nastopati proti Dunaju, ampak kot zaključuje Cappellano proti ogrski prestolnici Budimpešti (Cappellano, 2014, 112). S strateškega vidika je to edina možna razlaga, po preboju nasprotnikove črte na državni meji bi to bila najenostavnejša smer ofenzive, avstro-ogrske sile pa bi s težavo organizirale novo obrambno linijo, ki bi temeljila na težko prehodni naravni oviri. Po drugi strani

bi ta smer prodora šla v smeri ruskega bojnega nastopanja proti zahodu in morebitnega stika z ruskim zaveznikom v madžarskih ravninah, mogoče celo pri Budimpešti. Cadorna je v nasprotju z italijanskimi politiki, ki so izpostavljali predvsem teritorialno zasedanje področja, dajal poudarek predvsem na vojaško uničenje nasprotnika, ki bi ga načeloma nekje na Slovenskem prisilil v uničujočo bitko. Italijanski načrtovalci so še zmeraj v svojem predvidevanju umestili avstro-ogrsko glavno obrambno črto na reko Sočo.

Cadorna je želel ta prodor kombinirati z delovanjem vojne mornarice in pomorskimi desanti na jadranski obali (Trst, Reka, Metković in Bar), kar je opredelil že v svojih smernicah, izdanih v avgustu 1914. Izkrcaje v Trstu bi omogočilo prodiranje proti Ljubljani, Reka pa bi predstavljala izhodišče za napad proti Zagrebu, kar pomeni da bi ti dve lokaciji imeli namen podpreti prodiranje glavnih vojaških sil. Zadnji dve lokaciji pa sta imeli namen predvsem sodelovanja in pomoči črnogorski in zelo verjetno tudi srbski vojski, predvidena pa je bila celo zasedba Hercegovine (Ministero della Guerra, 1929a, 2). Vendar vojna mornarica teh predlogov ni podprla.

Od junija do vključno septembra 1914 je operativni oddelek generalštaba pripravil veliko število študij, od študij terena in cestnih komunikaciji na avstro-ogrskem državnem ozemlju, pa do tipično operativnih in logističnih ocen. Bilo je narejeno tudi kar nekaj študij nacionalne in politične pripadnosti prebivalstva tik ob meji s poudarkom na Goriškem, Tržaškem, v Dalmaciji in Istri.

Na bojiščih so se razmere v drugi polovici leta 1914 in prvi polovici leta 1915 zelo spreminjale, posledično je moral general Cadorna dvakrat spremeniti svoj načrt. Na spremembe je imela močan vpliv mednarodna strateška vojaška situacija, saj so bile v letu 1914 centralne sile na vseh frontah bolj ali manj neuspešne, strateška slika pa se je spremenila v prvi polovici leta 1915, ko so slednje dosegle kar nekaj operativnih uspehov. Ta strateška situacija je v manjši meri vplivala tudi na italijansko vojno načrtovanje, glavna ideja ofenzive proti Avstro-Ogrski, ki je bila oblikovana ob začetku vojne, je namreč ostala aktualna tudi pozneje, so pa spomladanski uspehi centralnih sil pogojevali tudi nastanek nekaterih defenzivnih idej.

Najpomembnejše dopolnilo je bilo izdano 15. oktobra 1914, ko je bilo morebitno delovanje italijanske vojske prilagojeno zimskim razmeram.<sup>13</sup> Po tej varianti bi bile italijanske enote v višjih alpskih predelih obrambno razporejene, glavna ofenzivna ideja pa je ostala nespremenjena. Druga in 3. armada bi svoje ofenzivno nastopanje izvajali proti Gorici in preko kraške planote, saj zimske razmere zaradi nizkih nadmorskih višin – po italijanskih ocenah – tu ne bi ovirale ofenzivno delovanje in logistično oskrbo.

## VOJAŠKI POGOVORI IN DOGOVORI V ČASU SKLEPANJA LONDONSKEGA PAKTA

Dne 26. aprila 1915 so italijanski politiki in predstavniki Antante sklenili Londonski pakt. Bil je političen akt in vojaki niso sodelovali pri oblikovanju njegove vsebine.

13 AUSSME, E-2, b. 122, Ipotesi di operazioni nella stagione invernale – varianti alle direttive in data 1 settembre 1914.

Navkljub temu je Italija pozneje ta sporazum ob etničnih razlogih utemeljevala tudi z vojaško strateškimi razlogi (Tamaro, 1918). Pakt je zahteval tudi uskladitev in sklenitev vojaške konvencije med Italijo in antantnimi silami. Pomembna klavzula sporazuma, ki je za Italijo imela neposreden vojaški pomen, je bila definicija najkasnejšega datuma (26. maja 1915), do katerega je morala Italija vstopiti v vojno. Cadorna naj ne bi bil obveščen o pogovorih med Italijo in antantnimi silami, prav tako naj bi bil o sklenitvi Londonskega sporazuma informiran šele po njegovi sklenitvi (Brignoli, 2012, 15; Bencivenga, 2015, 29; Bizjak, 2016, 39). To je možno, glede na njegov slab odnos z vodilnimi italijanskimi politikami, vendar zveni popolnoma neverjetno in neodgovorno. Nekateri italijanski raziskovalci celo omenjajo, naj bi o njemu prvič izvedel šele 5. maja 1915 (Rocca, 2004, 66; Bovio, 2010, 217), uradno pa naj bi bil o sklenitvi Londonskega sporazuma obveščen šele 16. v mesecu (Brignoli, 2012, 15), tj. 8 dni pred vstopom Italije v vojno. Te domneve nedvomno ne držijo, ker so se pogovori med italijanskimi in antantnimi vojaškimi strokovnjaki začeli že v začetku maja 1915 in brez njegove vednosti in soglasja, vojaški strokovnjaki v Pariz ali Petrograd ne bi bili napoteni. Že 30. aprila je bil namreč Cadorna poklican k predsedniku italijanske vlade, namen srečanja, če je seveda do njega prišlo, je zagotovo bil izključno Londonski pakt (Sonnino, 1974, 457). Poleg tega je Cadorna že 2. maja polkovniku Carlu Montanariju v Pariz posredoval telegram, v katerem je omenil, da bo italijanska vojska najkasneje do 26. maja 1915 začela z ofenzivo, »če bodo okoli 20. maja 1915 svoje ofenzive sprožile tudi antantne vojske« (DDI, 5/III, 542).

To kaže, da je Cadorna vsebino Londonskega pakta poznal že v začetku maja, vključno z obvezujočim datumom vstopa v vojno. Poleg tega je pogovore v Parizu z italijanske strani vodil načelnik njegovega osebnega kabineta polkovnik Montanari (Rocca, 2004, 67). Sicer naj bi, po pričevanju Roberta Bencivenge, ki je bil v maju 1915 neposredni sodelavec Cadorne, Cadorna za ta obvezujoči datum vstopa v vojno izvedel šele naknadno iz nekega telegrama (Faldella, 1978, 69; Bencivenga, 2014, 149). Zagotovo pa je do tega prišlo šele po podpisu Londonskega pakta. Kako je bil datum sploh določen, ni popolnoma znano, zelo verjetno ga je predlagal sam italijanski zunanji minister, ki se je v telegramu 18. aprila 1915 obvezal, da bo Italija v vojno vstopila en mesec po podpisu sporazuma (DDI, 5/III, 381). Ta zahteva je bila sporočena britanski strani pred 16. aprilom in je pri Britancih izzvala začudenje (Sonnino, 1974, 399). Tudi predsednik italijanske vlade v svojih spominih omenja, da je bil to predlog Sidneya Sonnina, Antanta naj bi namreč predlagala fiksen datum vstopa v vojno, in sicer 15. aprila 1915 (Salandra, 1930, 174–175). 14. aprila je sam Cadorna vladi sporočil, da bo težko vstopiti v vojno pred sredino maja (Cadorna, 1921, 105). Polkovnik Montanari je na teh vojaško-ekspertnih pogovorih v Parizu poskušal pridobiti dodaten čas za vstop Italije v vojno, zelo verjetno celo po navodilih Cadorne, vendar je bilo to s strani antantnih predstavnikov že 2. maja 1915 na uvodnem sestanku kategorično zavrnjeno (DDI, 5/III, 545).

Izredno slabo sodelovanje med politiko in vojaškimi voditelji v obdobju nevtralnosti in tik pred vstopom v vojno omenjajo tako sodobniki tistega časa (Caviglia, 1930, 147), kot tudi nekateri zgodovinarji (Brugioni, 1985, 337; Mammarella, Cacace, 2006, 68). Vprašanje pa je, kakšna pripravljenost za sodelovanje s politiko je bila tudi z vojaške strani in kakšne informacije o stanju italijanske vojske je s strani generalov dejansko

prejemala italijanska politika. Predsednik vlade je marca 1915 v enem izmed svojim pisem zunanjemu ministru zapisal, da bo po vojaški oceni vojska pripravljena do konca aprila, ali vsaj mesec dni pozneje (Sonnino, 1974, 290).

Za pogovore med vojaški eksperti sta bila najprej določena London in Petrograd, vendar je bil nato namesto Londona določen Pariz. Na pogovore v Pariz sta bila že na dan podpisa Londonskega pakta, tj. 26. aprila 1915 (DDI, 5/III, 577) napotena omenjeni polkovnik Montanari in s strani vojne mornarice kapitan bojne ladje Mario Grassi, v Petrogradu pa je italijansko stran po odločitvi italijanskega zunanjega ministra zastopal italijanski vojaški ataše v Rusiji podpolkovnik Edoardo Ropolo. Slednji je bil zelo agilen operativni častnik, saj je v Rim ves čas posredoval dokaj realne podatke o dogajanju na vzhodni fronti in dejanskem stanju avstro-ogrske vojske (Biagini, 1986; Bizjak, 2014; Cucciolla, 2015). Posebne pogovore v Petrogradu je zahtevala ruska stran, druge države so predlagale skupne pogovore na enem mestu v Parizu. V francoski prestolnici so se pogovori začeli 2. maja 1915, v Petrogradu pa tri dni kasneje. V Parizu, kjer so pogovori potekali na vojnem ministrstvu, so bili pogovori lažji in hitrejši. Že 5. maja je Montanari dobil pooblastilo za podpis vojaškega dogovora, če bo v njemu napisan kot najkasnejši datum začetka vojaških aktivnosti 26. maj 1915 in če bodo antantne sile na vseh frontah okoli 20. maja izvedle podporno ofenzivo. Iz italijanskih poročil je razvidno, da sta pogovore v Parizu s francoske in britanske strani vodila francoski general Joseph Jacques Joffre in britanski general John French. 9. maja je bil dogovor v Parizu podpisan, dan kasneje pa je bila podpisana še pomorska konvencija (Manfroni, 1923, 30). Ta dogovor je bil zelo splošen, niti ni bila v njemu omenjena francoska in britanska obveza, da bosta pred vstopom Italije v vojno na zahodnem bojišču sprožili ofenzivo. Zakaj to ni omenjeno, ni znano, znano pa je, da sta se generala Joffre in French upirala določitvi datuma začetka te ofenzive, načeloma da ne bi bil datum kompromitiran s strani politikov (DDI, 5/III, 585). Dogovor je predvideval usklajeno skupno vojno delovanje antantnih držav do končnega uničenja nasprotnika, prav tako je dogovor onemogočal enostranska premirja ali mirovna dogovarjanja. Italija bi z vojaškimi operacijami morala začeti najkasneje 26. maja 1915, oziroma prej, če bo to mogoče.

V Petrogradu so pogovori bili zahtevnejši, čeprav je bil na začetku hitro dosežen konsenz o skupnem in usklajenem delovanju. Rusi so se obvezali, da bodo proti nemški vojski pustili zgolj najbolj nujne sile, glavni del pa bodo usmerili proti avstro-ogrski vojski v Karpatih, s ciljem prebiti fronto in se združiti z italijanskimi in srbskimi silami. Ruska stran je od italijanskega predstavnika zahtevala tudi zagotovitev oskrbe za srbsko vojsko, kar pa je italijanska stran kategorično odbila. Prav zaradi tega je bil vojaški dogovor sklenjen in podpisan šele 21. maja 1915<sup>14</sup> in to šele, ko je vrhovni poveljnik ruske vojske veliki knez Nikolaj Nikolajevič dal soglasje k sklepom. Dogovor je imel šest členov, najpomembnejši je bil člen, v katerem sta se tako Rusija kot Italija obvezali, da bosta na fronti proti Avstro-Ogrski koncentrirali svoje glavne sile, na vseh ostalih frontah pa zgolj toliko sil, kot bo potrebno za očuvanje fronte. Italijanska vojska naj bi prodirala v smeri proti Ljubljani, kamor bi z juga napadala tudi srbska vojska, ruska pa naj bi svoje

14 AUSSME, E-2, b. 122, Convenzione militare, 21. 5. 1915.

težišče dala na preboj avstro-ogrske fronte na Karpatih. Ni znano, če je na pogovorih v Petrogradu sodeloval tudi predstavnik srbske vojske.

## ZAKLJUČEK

Kot je razvidno iz razprave, je italijanska vojska od leta 1886 redno ažurirala svoje vojne načrte proti Avstro-Ogrski. Ključno vlogo pri tem je nedvomno imel načelnik generalštaba kopenske vojske, ki je bil za te načrte tudi odgovoren. Avstro-Ogrska in Italija sta bili od leta 1882 politični zaveznici, kar pa v tem primeru ni mogoče prezrcaliti tudi na vojaško področje. Sporazume o prehodu italijanskih vojaških enot preko avstro-ogrskega ozemlja v podporo Nemčiji ni mogoče enačiti z vojaško konvencijo, ki med državama nikoli ni bila sklenjena. Medsebojno nezaupanje na vojaškem nivoju je mogoče slediti na obeh straneh in to celotno obdobje političnega zavezništva. Na italijanski strani se je to nezaupanje kazalo v bojzani pred nenadno avstro-ogrsko ofenzivo v Benečijo in posledično so se na italijanski strani pripravljali zgolj obrambni vojni načrti, po katerih bi nasprotnikove napadalne kolone zaustavili na reki Piavi. To nezaupanje je bilo sicer na italijanski strani manj izrazito v času vodenja generala Pollia, ki je bil odkrit simpatizer Trozveze, po drugi strani pa je mogoče prav v njegov čas umestiti intenzivno Hötendorfovo pozivanje na preventivno vojno proti Italiji. To je zagotovo imelo svoj odziv tudi v italijanskih vojnih načrtih, kar izpostavljajo tudi nekateri raziskovalci (Ruffo, 1998, 136). O njegovem nasprotovanju in nezaupanju do Italije so redno poročali tudi italijanski vojaški atašeji z Dunaja.<sup>15</sup>

Težko je z vojaškega stališča ovrednotiti morebitno uresničljivost obravnavanih vojnih načrtov. Tudi sami italijanski generali so se zavedali, da italijanska vojska udarnega vala celotne avstro-ogrske vojske ne bo mogla zadržati sama, po drugi strani pa je prav iz vojnih načrtov vidno, da je italijanska vojaška samozavest počasi rastla.

Strateško gledano je Italija z vojaškega stališča v vojno vstopila v najbolj nepravem trenutku, kar je v svojih spominih poudaril tudi takratni načelnik nemškega generalštaba general Erich Von Falkenhayn (Falkenhayn, 1925, 69–70). Londonski sporazum pa je italijanska politična elita sklenila brez predhodne pridobitve vojaškega nasveta, italijanskim vojaškim predstavnikom pa v okviru vojaških strokovnih pogovorov ni uspelo pridobiti dodatnega časa, ki ga je njihova vojska nujno rabila. Cadorna je bil posledično postavljen pred izvršeno dejstvo in je ob vstopu v vojno dejansko improviziral, ne pa deloval po predhodno pripravljenem vojnem načrtu.

---

15 AUSSME, F-4, b. 61, Lettera n. 1 Ris. Pers., data 25 gennaio 1908, dell'addetto militare a Vienna al capo di Stato Maggiore.

ITALIAN WAR PLANS AGAINST AUSTRIA-HUNGARY BEFORE ENTRY  
INTO WORLD WAR ONE*Matjaž BIZJAK*

NATO Military Liaison Office Belgrade, Birčaninova 5, 11000 Belgrade, Serbia

e-mail: bizjakm@mlo-belgrade.nato.int

**SUMMARY**

*The article discusses the main Italian war plans against Austria-Hungary since 1886. Up to 1914, although the two states were political allies, both had war plans against the other. The Italian plans were mainly defensive and planning the main Italian defense line on river Piave. There was only one offensive oriented war plan, pertaining to a scenario of a wider coalition whose member countries were not specified. Majority of Italian war plans foresaw the first Austro-Hungarian defense line on river Soča (Isonzo). When the First World War started in 1914 and considering that Austria-Hungary was involved on other fronts, these war plans became more aggressive and were incorporated into possible military coalition frameworks. Until 1915 when Italy entered the war, the collaboration between the leading Italian politicians and the military structure was at a very low level, which reflected on Italian war planning. A Secret London Treaty from 1915 was prepared and signed without the knowledge of the Italian Armed Forces. Italian military were thus bound by a treaty to enter the war at that point and general Luigi Cadorna was unable to do anything about it. Consequently, Italy had entered the war without a real war plan, militarily unprepared and on a short notice. The author presents a general outline of the most important war plans from 1886–1915, trying to evaluate them as well from military point of view, using the original archive documents and some other studies.*

*Keywords: Italy, Austria-Hungary, war plans, First World War, Luigi Cadorna, Isonzo front*

## VIRI IN LITERATURA

- ACS, AS0001-0000287** – Archivio Centrale dello Stato, Roma (ACS), fondo Real casa 1829–1951/Ufficio del primo aiutante di campo 1865–1946 (AS0001-0000287).
- AUSSME, E-1** – Archivio Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito, Roma (AUSSME), fondo E-1, Carteggio sussidiario armate (E-1).
- AUSSME, E-2** – AUSSME, fondo E-2, Comando Corpo di Stato Maggiore – Carteggio guerra mondiale (E-2).
- AUSSME, F-4** – AUSSME, fondo F-4, Ufficio del Capo di Stato Maggiore dell'Esercito (F-4).
- AUSSME, G-28** – AUSSME, fondo G-28, Corpo di Stato Maggiore – Campi e Manovre (1831–1955) (G-28).
- Bernhardi, F. (1914)**: *Germany and the next war*. New York, Longmans, Green and Co.
- Boucher, A. (1911)**: *L'offensive contre l'Allemagne*. Paris, Nancy, Berger, Levrault Editeurs.
- Cadorna, L. (1921)**: *La guerra al fronte italiano* (volume primo). Milano, Fratelli Treves.
- Cadorna, L. (1925)**: *Altre pagine sulla Grande Guerra*. Milano, A. Mondadori.
- Cadorna, L. (1967)**: *Lettere famigliari*. Cadorna, R. (ur.). Milano, A. Mondadori.
- DDI, 5/I** – I Documenti Diplomatici Italiani. Ministero degli Affari Esteri, Commissione per la pubblicazione dei documenti diplomatici (DDI). Quinta serie: 1914–1918, Volume I (2 agosto – 16 ottobre 1914). Roma, Istituto poligrafico dello Stato, Libreria dello Stato, 1954 (DDI, 5/I).
- DDI, 5/III** – DDI. Quinta serie: 1914–1918, Volume III (3 marzo– 24 maggio 1915). Roma, Istituto poligrafico dello Stato e Zecca dello Stato, Libreria dello Stato, 1985 (DDI, 5/III).
- Falkenhayn, E. (1925)**: *Il comando supremo tedesco dal 1914 al 1916 nelle sue decisioni più importanti*. Roma, Provveditorato Generale dello Stato.
- Ministero della Guerra (1929a)**: *Comando del Corpo di Stato Maggiore – Ufficio Storico: L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918), volume II-bis: Le operazioni del 1915 (documenti)*. Roma, Istituto Poligrafico dello Stato.
- Ministero della Guerra (1929b)**: *Comando del Corpo di Stato Maggiore – Ufficio Storico: L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918). Volume II: Le operazioni del 1915 (narrazione)*. Roma, Istituto Poligrafico dello Stato.
- Ministero della Guerra (1929c)**: *Comando del Corpo di Stato Maggiore – Ufficio Storico: L'Esercito Italiano nella Grande Guerra (1915–1918). Volume II-ter: Le operazioni del 1915 (carte e schizzi)*. Roma, Istituto Poligrafico dello Stato.
- Salandra, A. (1928)**: *La neutralità italiana (1914), ricordi e pensieri*. Milano, A. Mondadori.
- Salandra, A. (1930)**: *L'intervento (1915). Ricordi e pensieri*. Milano, A. Mondadori.
- Slataper, S. (2009)**: *I confini necessari all'Italia*. Trieste, Edizioni Italo Svevo.
- Sonnino, S. (1974)**: *Carteggio 1914–1916*. Roma, Bari, Laterza.
- Tamaro, A. (1918)**: *The Treaty of London and Italy's National Aspiration*. New York, Bulletin of the Royal Italian Geographical Society.



- Viganò, E. (1920):** La nostra guerra: come fu preparata e come è stata condotta sino al novembre 1917 – contributo alla storia generale della grande guerra. Firenze, Felice Le Monnier.
- Bencivenga, R. (2014):** Il periodo della neutralità. Dall'agosto 1914 alle prime operazioni del 1915. Udine, Gaspari editore.
- Bencivenga, R. (2015):** La campagna del 1915. Udine, Gaspari editore.
- Biagini, A. (1986):** Edoardo Ropolo, addetto militare a Berna e Pietroburgo. V: SME-Ufficio Storico: Studi storico-militari 1985. Roma, Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio Storico, 179–204.
- Biagini, A., Reichel, D. (1991):** Italia e Svizzera dirante la Triplice alleanza, politica militare e politica estera. Roma, Stato Maggiore Esercito – Ufficio Storico.
- Bizjak, M. (2006):** Bitka pri Custozi (1866). Obramba, 38, 8, 54–58.
- Bizjak, M. (2007):** Bitka pri Kraljevem Gradcu 1866. Obramba, 39, 5, 62–64.
- Bizjak, M. (2014):** Italijanska obveščevalna dejavnost o avstro-ogrski vojski v Galiciji v letu 1914. Na fronti, 9, 74–81.
- Bizjak, M. (2016):** Zakaj je maja 1915 Cadorna prišel samo do Soče. Na fronti, 11, 34–42.
- Bovio, O. (1987):** Le ferrovie italiane nella Prima Guerra Mondiale. V: SME-Ufficio Storico: Studi storico-militari 1986. Roma, Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio Storico, 209–231.
- Bovio, O. (2010):** Storia dell'Esercito Italiano (1861–2000). Roma, Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio Storico.
- Brignoli, M. (2012):** Il generale Luigi Cadorna dal 1914 al 1917. Udine, Gaspari editore.
- Brugioni, A. (1985):** Piani strategici italiani alla vigilia dell'intervento nel primo conflitto mondiale. V: SME-Ufficio Storico: Studi storico-militari 1984. Roma, Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio Storico, 274–351.
- Cappellano, F. (2002):** L'imperial Regio Esercito Austro-Ungarico sul fronte Italiano (1915–1918). Dai documenti del Servizio informazioni dell'Esercito italiano. Rovereto, Museo Storico Italiano della Guerra, Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio Storico.
- Cappellano, F. (2010):** L'attività informativa dell'esercito italiano verso l'Austro-Ungheria fino al 1915. V: Ferrari, P., Massignani, A. (ur.): Conoscere il nemico. Apparati di intelligence e modelli culturali nella storia contemporanea. Milano, Franco Angeli, 217–235.
- Cappellano, F. (2014):** Piani di guerra dello Stato Maggiore Italiano contro l'Austria-Ungheria (1861–1915). Valdagno, Gino Rossato Editore.
- Caviglia, E. (1930):** La Battaglia della Bainsizza seguita da un studio sulla direzione politica e il comando militare nella Grande Guerra. Milano, A. Mondadori.
- Cucciolla, R. (2015):** Il ruolo di Edoardo Ropolo, addetto militare italiano a Pietroburgo alla vigilia della prima guerra mondiale. V: Anghelone, F., Ungari A. (ur.): Gli addetti militari italiani alla vigilia della Grande Guerra 1914–1915. Roma, Rodorigo Editore.
- D'Angelo, G. (2009):** La strana morte del tenente generale Alberto Pollio. Capo di Stato maggiore dell'Esercito. 1<sup>o</sup> luglio 1914. Valdagno, Gino Rossato Editore.
- De Bono, E. (1931):** Nell'esercito nostro prima della guerra. Milano, A. Mondadori.
- De Chaurand, F. (1929):** Come l'Esercito Italiano entrò in guerra. Milano, A. Mondadori.

- Faldella, E. (1978):** *La Grande Guerra. Le battaglie dell'Isonzo 1915–17. Vol. I.* Milano, Longanesi.
- Gabriele, M. (2005):** *La frontiera nord-occidentale dall'unità alla Grande Guerra (1861–1915). Piani e studi operativi Italiani verso la Francia durante la Triplice alleanza.* Roma, Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio Storico.
- Hart, L. (1930):** *The Real War 1914–1918.* Boston, Toronto, Little, Brown and Company.
- Herwig, H., H. (2014):** *The First World War – Germany and Austria-Hungary 1914–1918.* London, Bloomsbury.
- Ilario, V. (1995):** *Storia del servizio militare in Italia. Vol. II.* Roma, Centro militare di studi strategici.
- Keegan, J. (1999):** *The First World War.* New York, Alfred A. Knopf.
- Luraghi, R. (1985):** *Il Comando dell'Esercito dal 1882 al 1918. V: Ufficio storico SME: Il problema dell'alto Comando dell'Esercito Italiano dal Risorgimento al Patto Atlantico.* Roma, Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio Storico, 135–143.
- Mammarella, G., Cacace P. (2006):** *La politica estera dell'Italia.* Roma, Bari, Laterza.
- Manfroni, C. (1923):** *Storia della Marina Italiana durante la Guerra Mondiale 1914–1918: con documenti inediti, incisioni e grafici.* Bologna, Nicola Zanichelli.
- Minniti, F. (1984):** *Esercito e politica da Porta Pia alla Triplice alleanza.* Roma, Bonacci editore.
- Minniti, F. (2003):** *Perché l'Italia liberale non ha avuto un piano Schlieffen. V: Minniti, F. (ur.): Società Italiana di Storia Militare Quaderno 1999.* Napoli, Edizioni Scientifiche Italiane, 5–29.
- Pollio, A. (1908):** *Custoza (1866).* Torino, Tipografia Roux e Viarengo.
- Rocca, G. (2004):** *Cadorna. Il generalissimo di Caporeto.* Milano, Mondadori.
- Rothenberg, E. G. (1976):** *The Army of Francis Joseph.* West Lafayette, Purdue University Press.
- Ruffo, M. (1998):** *L'Italia nella Triplice Alleanza. I piani operativi dello SM verso l'Austria-Ungheria dal 1885 al 1915.* Roma, Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio Storico.
- Segato, L. (1935):** *L'Italia nella Guerra mondiale. Volume primo.* Milano, Casa Editrice dott. Francesco Vallardi.
- Sondhaus, L. (2006):** *Franz Conrad von Hötzendorf – arhitekt prve svetovne vojne.* Ljubljana, Orbis.
- Stefani, F. (1984):** *La storia della dottrina e degli ordinamenti dell'Esercito italiano. Volume I.: Dall'Esercito Piemontese all'Esercito di Vittorio Veneto.* Roma, Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio storico.
- Thompson, M. (2008):** *The white war, life and death on the Italian front 1915–1919.* London, Faber and Faber Ltd.
- Zuber, T. (2011):** *The Real German War Plan 1904–14.* Gloucestershire, The History Press.
- Wawro, G. (1996):** *The Austro-Prussian War. Austria's War with Prussia and Italy in 1866.* Cambridge, Cambridge University press.
- Whittam, J. (1977):** *The Politics of the Italian Army 1861–1918.* London, Croom Helm Ltd.
- Whittam, J. (1979):** *Storia dell'Esercito italiano. Le vicende belliche e politiche del nostro esercito dal 1861 a Mussolini.* Milano, Rizzoli.